

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на Ася Тоник Алексиева

на тема „Реторически поглед върху невербалната комуникация като значим компонент на правата и обратната връзка между учител и ученици“

за присъждане на ОНС „доктор“ по направление 2.3. Философия/Реторика

Докторант Ася Алексиева е завършила бакалавърска степен по специалност „Психология“ към НБУ и е магистър по програма „Организационно поведение и консултиране на организацията“ към СУ „Св. Климент Охридски“. Редовен докторант е към катедра „Реторика“ от януари 2016 г. Участва активно в академичната дейност на факултета и е изпълнила успешно индивидуалния си план. През периода на докторантурата си има три публикации (едната под печат), които са в научното поле на дисертацията. Трябва да отбележа, че имам изключително позитивни впечатления от научното ѝ развитие като докторант, включително на базата на водените под мое ръководство упражнения по предмета „Невербална комуникация“ за специалностите от ФМИ.

Предложеният за публична защита дисертационен труд се състои от 247 с. Поставената тема съставлява научен проблем с висока степен на важност, не е подробно изследвана в България, има сериозна практическа приложимост и е дисертабилна. Организиран е коректно в увод, три глави, заключение, приноси моменти, приложения и библиография от 210 източника (58 на кирилица, 140 на латиница и 12 в категорията „Източници от Интернет“). Библиографията е богата и показва, че Алексиева има висока теоретична подготовка и е запозната с основните направления в изследването на НВК. От формална гледна точка трябва да отбележа обаче, че в категорията „Източници от Интернет“ следва да бъдат включени само уеб-базираните източници, които е използвала (клипове, периодики, публикации, налични единствено в Интернет), а не статии, монографии и студии, които са използвани по техните дигитални издания. Последните, разполагайки с ISBN/ISSN имат същия статут като книжните си версии. Сравнително рядко (основно в глава III.1, но и на някои други места) се забелязва склонност към вторично цитиране – например класификациите на НВК на Шефлен и Дънкан и на М. Аргайл са представени не по оригиналните текстове (макар тези текстове да са напълно достъпни), а по български изследвания (на В. Руменчев, на Т. Стоицова). Като цяло обаче дисертантката се е справила успешно с обработването на голям обем литература по изследваната от нея материя. От формална гледна точка цитирането се базира на кохерентна и единна в цялата разработка система и е ясно и точно.

Като цяло диспозицията на изследването е ясна и логична, като недостатъците са сравнително малко. Наблюдава се известен дисбаланс между първа и втора глава от една страна (съответно 40 и 33 с.) и от друга – трета глава (над 120 с.). Този недостатък не е съдържателен (текстът е оформен и представен акуратно), но намалява нагледността. Историческият преглед на интереса към различни клонове от НВК на с.

163-166 е богат и обоснован в съдържателно отношение, но е включен в гл. III.13, посветена изцяло на двигателната модалност, и то между модерни изследвания (на Р. Бърдуистъл и на Д. Коен). Похвала заслужава обаче представянето на сравнително слабо известни в България антични текстове – например подробната класификация на ораторското поведение по отношение на кинесиката и вокализацията в *Реторика към Херений* и задълбоченият анализ на знаменитото „кимване“ у Омир, което, както правилно подчертава Алексиева, има по-висок смисъл от вербалното съгласие.

В увода са представени предмет, обект, основна теза и задачи на изследването. Тезата („невербалната комуникация е значим компонент в правата и обратната връзка в общуването между учител и ученици“) не се отличава с висока спорност (НВК по принцип е доказано важен фактор в общуването), но все пак засяга една конкретна комуникативна среда (педагогическата реторика) и от тази гледна точка трябва да бъде защитена. Петте задачи на изследването (с. 6 от дисертационния труд; с. 5 сл. от автореферата) са добре формулирани, конкретни и успешно изпълнени в изследването. Нямам забележки към използваната методология (ситуационен анализ и синтез, наблюдение, сравнителен анализ, дискурсивен анализ). В увода е направен и общ обзор на съдържанието на дисертацията, който не отговаря точно на текста (описани са четири глави, докато в изследването са налични само три). Този проблем е по-скоро формален, доколкото едната глава е интегрирана в другите съдържателно, но това все пак затормозява използването на разработката.

Първите две глави са с обща теоретична насоченост. В глава първа успешно се отграничават комуникацията и реториката, представят се различни комуникационни модели и се дефинира ролята на учителя в комуникативен план. Последната подточка (I.б.) почти изцяло съвпада с тематиката на гл. II и поради това вероятно би било по-ефективно да бъде обединена с нея. Подбрани са няколко ремарки относно предмета на реториката – такива, в които се поставя акцент и върху невербалния фактор (у Квинтилиан, у Й. Ведър, у Аристотел, у В. Руменчев и др.). Имам известни резерви относно издигнатата от дисертантката на с. 31 сл. теза, че Аристотел визира и невербалните канали в своята *Реторика*. Тя обаче цитира акуратно първото антично произведение, в което е обособена самостоятелна част, посветена на вокализацията и кинесиката в реториката – анонимната *Реторика към Херений*. Представени са различни модели на комуникацията, подбрани от Алексиева с оглед на фундаменталния проблем за ефективното преминаване на съобщението от адресант (в случая – учител) към адресат (в случая – аудитория от ученици). Бих препоръчал, с оглед евентуално бъдещо публикуване на труда, тук да бъде обърнато внимание и на модела на Ричардс (т.нар. „Триъгълник на Ричардс“), чиято цел е именно обясняване на този тип комуникативни бариери. Трябва да подчертая, че историческият обзор на развитието на училищата в България не е интегрално необходима част от изследването. При все това и при положение, че дисертантката е решила да направи такъв обзор, към него трябва да се подхожда с необходимата задълбоченост. Вярно е, че „официалните училища по онова време (т.е. през епохата на Първата българска държава – бел. моя, Г.П.) са подчинени на църквата, която определя идеалите, добродетелите и официалните схващания. Със сигурност обаче св. Иван Рилски не е основавал лично никаква нова образователна

школа според наличните изворови данни, както твърди Алексиева – Рилският манастир се превръща в книжовен център много по-късно през Средновековието и играе сериозна роля като образователна „институция“ чак през епохата на Османското владичество¹. Обзорът на модерните изследвания по въпроса за връзката реторика – педагогика е подробен и поднесен със съответното критическо мислене, за което изследването заслужава похвала.

Глава трета е с най-голям обем и всъщност съвпада до голяма степен като поле на изследване със самата тема на дисертацията – невербалната комуникация в класната стая. Представени са различни класификации на невербалното общуване по клонове, като в текста е намерил място и малко известният в България труд на Д. Еголф и С. Честър *The nonverbal factor*. Алексиева обръща внимание и на виталиката (vitalics – влиянието на жизнените показатели върху комуникацията), което също е малко изследвана тема у нас. Тази част от дисертацията е изключително полезна. Появява се обаче въпросът, защо Алексиева смята точно класификацията на Шефлен – Дънкан за най-подходяща за нейното изследване?

Подробен преглед на видовете модалност изобщо и конкретно в контекста на педагогическата реторика дисертантката прави в глава III.10-17. Този преглед включва не само стандартните в българските изследвания по НВК клонове (организмика, цивилизационна модалност, пространствена модалност или проксемика, двигателна модалност или кинесика, параезикова модалност или вокализация, тактилна модалност или хаптика), но и на някои други, до известна степен пренебрегвани канали – влиянието на цветовете, олфакториката и др. Изложението видовете НВК е сравнително подробно, обработена е доста обемна и сериозна библиография. Спорадично читателят да очаква по-голям акцент върху общуването в класната стая (например що се отнася до организмиката). Като цяло обаче Алексиева се е справила успешно с изясняването на проявленията на невербалните канали в педагогическата реторика, както и с концептуализирането на общи препоръки за постигане на по-голяма ефективност в тази област (при облеклото, аксесоарите, проксемиката и др.). Странно за мен е причисляването на физическите данни към цивилизационната модалност (с. 126) – доколкото фактори като физическата привлекателност, ръстът, телесният тип, се поддават изключително трудно на контрол от страна на комуникатора, те традиционно се смятат за отделен клон на НВК². В този смисъл, подобна теза се нуждае от обосновка – освен ако не се дължи на недоглеждане.

При анализа на **видовете жестове** дисертантката се съсредоточава върху емоционалните, изобразителните, илюстративните телодвижения, както и върху манипулаторите (както паразитни, така и адапторни) и регулаторите. Използвала е сравнително голям брой изследвания по въпроса и не се ограничила само до

---

¹ Вж. Дуйчев, И. *Рилският светец и неговата обител*, София, 1947 (достъпно на интернет адрес <http://macedonia.kroraina.com/id/index.html>); Гюзелев, В. *Училища, скриптории и библиотеки в България XIII-XIV*, София: „Народна просвета“, 1985.

² Вж. напр. Руменчев, В. *Невербална комуникация в публичната реч и деловото общуване*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006; Egoft, D. et al. *The nonverbal factor: Exploring the Other Side of Communication*, Bloomington: 2013; Argyle, M. *Bodily Communication*, Methuen, 1975 и др.

класификацията на В. Руменчев. Тя напълно обосновано обръща внимание на „регулаторите“ (които до голяма степен се припокриват с т.нар. „tells“ на П. Колет) като важно проявление на обратната връзка. Леко притеснително е краткото изложение, посветено на позата – в тази част е включен материал, който се отнася може би по-скоро до персониката (количество и посока на погледа). Не мога да се съглася и с твърдението, че „по-голямото количество поглед отговаря на по-положително отношение“ (с. 186). Повече време, през което участниците в комуникацията се гледат мълчаливо, може да означава силна емоция от всякакъв характер (от сексуално привличане до силна агресия).

Частта, посветена на **вокализацията** е подробна и полезна, като са формулирани и съответните препоръки към ефективното ѝ използване в педагогическата реторика. Дисертантката и тук е използвала голям обем научна литература. Две от понятията не са точно използвани – „глас“ и „интонация“:

- Първото от тях просто не е научно. То е въведено с практическа цел от Ч. Импарато и включва практически всички аспекти на вокализацията (сила, мелодика, темп и др.) – до голяма степен то се покрива с понятията „тон“, „емоционална окраска“, „емоционална температура“. Алексиева прибавя към смисловото поле на „гласа“ и произношението (акустичната база на езика, популярно позната като „акцент“), което безспорно е важен фактор за въздействие.
- Интонацията всъщност е термин, който се покрива семантично с вокализацията, която също включва всички параезикови компоненти на гласа.

Много добре, по мое мнение, е развита частта, посветена на **пространствената модалност**. Представени са подробно и задълбочено са анализирани от гледна точка на педагогическата реторика основните направления от този клон на НВК – видове пространства, лична територия, дистанция и др. Дисертантката се е основавала, разбира се, основно на изследванията на Хол, но не се е ограничила само до тях. Намирам тази под-глава за добре структурирана и с висока степен на приложимост в практиката.

Съгласен съм с трите приносни момента, очертани в заключението.

В приложението Алексиева представя на читателя превод от английски език на целия текст, посветен на петия клон на реториката в римския трактат *Реторика към Херений*, който не е превеждан на български език и представлява първото запазено произведение, посветено на невербалното общуване в европейската история. Този превод е полезен и интересен за читателя, макар да се отнася общо до историята на реториката и НВК, а не до конкретната тема на изследването.

Бих искал да задам на кандидатката следните въпроси:

1. Първият от тях се отнася до общата педагогическа реторика. На с. 14 засягат въпроса за иронията като подход при преподаване на информация в училище. Става дума обаче за реторическа фигура, която изисква високи перцептивни

способности у аудиторията, а много често може да граничи и със сарказма. Наистина ли тя е толкова подходяща?

2. В гл. III.5 говорите за невербален жаргон сред учениците. Можете ли да очертаете някои конкретни характеристики на този жаргон – вокализация, жестове, пространствено поведение?

Въпреки изложените по-горе предимно структурни недостатъци, смятам дисертацията на Алексиева за покриваща изискванията за успешна защита на дисертационен труд. Препоръчвам на уважаемата комисия да присъди на кандидатката образователната и научна степен „доктор“ по реторика и ще гласувам положително.

05.V.2019

София

/доц. д-р Г. Петрински/